

Отримано: 6 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: imatushchak@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-120-123

Козелко І. Р. Термінологічна діяльність В. Сімовича на початку ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 120–123.

УДК: 811.161.2.81'34

Козелко Ірина Романівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. СІМОВИЧА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Результатом плідної праці В. Сімовича є низка наукових розвідок. Вчений працював над удосконалення системи української мови та її термінології у 20-30-х рр. ХХ ст. та чимало уваги приділив її культурі української мови. У даній статті зосереджено увагу на вивченні лінгвістичної термінології у навчальних посібниках В. Сімовича – «Практична граматики української мови» (1918 р.) та «Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.), а саме на фонетичній термінології. У статті репрезентовано корпус фонетичних термінів, що їх уживає В. Сімович у граматиках. За допомогою описового та зіставного методів проведено кількісну характеристику фонетичних термінів, вжитих у граматиках В. Сімовича на початку ХХ ст. Вказано на авторську оригінальність запропонованих фонетичних термінів.

Ключові слова: лінгвістичний термін, фонетичний термін, граматики, Василь Сімович, початок ХХ ст.

Iryna R. Kozelko,

Candidate of Philology, Senior Lecturer

Lviv National Medical University named after Danylo Halytsky

TERMINOLOGICAL ACTIVITY OF VASYL SIMOVYCH AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The result of V. Simovych's fruitful work is a number of scientific investigations. The scientist worked on improving the system of the Ukrainian language and its terminology in the 20-30's of the twentieth century and paid much attention to the culture of the Ukrainian language. This article focuses on the study of linguistic terminology in V. Simovych's textbooks – «Practical grammar of the Ukrainian language» (1918) and «Grammar of the Ukrainian language for self-study and in support of school science» (1921), namely the phonetical terminology. The article presents the corpus of phonetical terms used by V. Simovych in grammars. Using descriptive and comparative methods, a quantitative description of phonetical terms used in the grammars of V. Simovych in the beginning of the twentieth century. The originality of the proposed phonetic terms is indicated. In both books, V. Simovych identified the phonetic terms in a separate section «Sounds». It talks about how «sounds up», the apparatus of speech is illustrated, or the speech apparatus of a person. In the second edition, the author introduces a term *звучня* that corresponds to the modern term *phonetics*. In each of the grammar by V. Simovych, about 116 terms have been recorded, giving the names of syllables, characterizing the types of sounds, the emphasis. It also highlights the borrowed sounds, which are called as *чужі звуки*, *чужі двозвуки*, *чужє «т»*, *чужє «ф»*, *чужє «о»*, etc., but there are also occasional *чужоземні двозвуки*, *чужоземні посередні звуки «О», «У»*.

Key words: linguistic term, phonetic term, grammars, Vasyl Simovych, beginning of the XX century.

Постановка проблеми. Лінгвістична термінологія, як об'єкт вивчення, актуальна і в наш час. Дослідження лінгвістичної термінології в аспекті її становлення у працях окремого вченого – це окреслення національної специфіки та ідіостилу певної особистості, її творчого доробку, шляхів пошуку вдалого терміна на позначення того чи іншого мовознавчого поняття [4, с. 1]. Тому, сучасна інформаційно-комунікативна база опирається на доробок науковців 20-30-х рр. ХХ ст. Цей період ознаменувався глибоким вивченням засад та норм української літературної мови, а також і лінгвістичної термінології, зокрема й фонетичної. У навчальних посібниках, що виходили друком на початку ХХ ст., виокремлюється окремий розділ мовознавства – фонетика.

Одним із яскравих представників когорти тогочасних нормалізаторів української мови є В. Сімович. Ім'я науковця майже на півстоліття було викреслено з просторів української науки з огляду на його активну позицію розвивати українську мову. Саме це свідчить про небуденність постаті В. Сімовича у нашому національному житті. Стосовно цього влучно зауважує Л. Тарновецька, що «діяльність вченого припала на час великих суспільно-історичних змін у житті українського народу» [7].

Актуальність дослідження. У сучасному мовознавстві активно почали з'являтися розвідки, які мали на меті ознайомити українське суспільство із постаттю В. Сімовича, його доробком. Проте праць, що присвячені вивченню термінів фонетики, що постали у граматиках вченого самостійним розділом, відчувається помітний брак. З огляду на це актуальність статті зумовлена необхідністю якісного та кількісного вивчення термінів на позначення фонетики у граматиках В. Сімовича, що раніше не розглядалося науковцями. Зокрема, автор ставить за мету дослідити фонетичні терміни, як складову лінгвістичної термінології, якими оперував В. Сімович у «Практичній граматиці української мови» (1918 р.) та «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.), вказавши на особливості цих термінів в інтерпретації вченого, їхнє входження у сучасну літературну мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавчі погляди, життєвий й науковий шлях В. Сімовича останнім часом привертають пильну увагу істориків і лінгвістів. Про неочіненні здобутки автора у лоні української науки дізнаємося завдяки низці праць, що виходять друком за кордоном: історико-меморіальний збірник «Василь Сімович» (Нью-Йорк, 1944), брошура П. Коваліва «Василь Сімович» (Вінніпег, 1953) [2], Ю. Шевельов опублікував філологічні розвідки й статті про цього українського вченого (Оттава, 1981) [9]. З того моменту, коли навчальні посібники та статті В. Сімовича можна було побачити у фондах бібліотек, чимало науковців проявили дослідницький інтерес до їхнього опрацювання. Зокрема,

Л. Тарновецька детально вивчала мовознавчу спадщину вченого (Київ, 1991) [7]. Цінний життєписно-бібліографічний нарис про В. Сімовича вийшов у світ у Львові 1995 р., де авторами є М. Білоус та З. Терлак [1]. Дисертаційне дослідження Т. Когут присвячене його педагогічній та просвітницькій діяльності (Івано-Франківськ, 2007) [3], унормування українсько-го правопису В.Сімовичем розглянула правнучка вченого О. Сімович (Чернівці, 2008) [6].

Крім того, теоретико-методологічним піддрунтям роботи стали: історія та теорія вивчення української мовознавчої термінології загалом (В. Захарчин, М. Лесюк, Н. Ляшук, Г. Мацюк, О. Медведь, Н. Москаленко, В. Німчук, І. Огієнко, Д. Якимович-Чапран та ін.); історія становлення фонетичних термінів мовознавчого розділу «Фонетики» (Н. Москаленко, Г. Циганок та ін.).

Наприклад, важливою для опрацювання даної теми є дисертація Г. Циганок «Розвиток української фонетичної термінології ХХ– початку ХХІ століття» (Київ, 2017 р.). Як нам видається, цінним є представлене вченою комплексне дослідження розвитку, функціонування та кодифікації української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ ст. у зв'язку з її ієрархічною, структурно-семантичною та формально-граматичною організацією. Також Г. Циганок уперше в українському мовознавстві виокремила фонетичні школи в Україні згідно з територіальним критерієм [8].

Новизна викладеного матеріалу полягає у тому, що автором цієї статті виявлено та проаналізовано фонетичні терміни, що їх увів у термінофонд української граматики В.Сімович, що дає нам підстави стверджувати про значний внесок вченого у розвиток термінології фонетики на початку ХХ ст.

Загальнонаукове значення вказує на роль термінологічної діяльності В.Сімовича для тягlosti української лінгвістичної термінології.

Викладення основного матеріалу. Фонетика, як окремий розділ мовознавства, складалася поступово. Вчення про звуки розпочалося ще у 1876 р. П. Житецьким у праці «Очерк звуковой истории малорусского нарѣчія». Історію становлення термінів фонетики у мовознавстві досліджували Є. Тимченко, О. Синявський, О. Курило, І. Огієнко, згодом М. Жовтобрюх, І. Ковалик, М. Наконечний, Н. Москаленко, Г. Циганок та ін. Як зазначає Н. Москаленко, «фонетична термінологія почала вироблятися на рідномовній основі і досить швидко найголовніші терміни почали стабілізуватися. Але ця стабілізація не була стійкою та тривалою, і до 1917р. фонетична термінологія зазнала істотних змін» [5, с. 7].

На початку ХХ ст. розділ про звуки був майже у кожному шкільному підручнику, а історичний екскурс становлення та розвиток фонології здійснив у граматиці А. Кримський. Додамо, що фонетичні терміни вже існували у мові, проте вони були різними у структурі фонетичної системи української мови.

Простежимо, як змінювався термін «фонетика» упродовж століть. У граматиці М. Осадца фонетика має назву «звукослов'є». В О. Партицького, І. Панькевича – це «наука о звуках». У С. Смоль-Стоцького та Ф. Гартнера ця наука називається «звуками». Є. Тимченко увів у граматиці термін «фонетика», яким послуговуємося й сьогодні.

На початку ХХ ст. виходить друком низка методичних праць, що подають короткий граматичний чи то фонетичний коментар, які супроводжуються вправами задля вироблення практичних навиків. В поле зору науковців впадає синтезована «Практична граMATика української мови» (1918 р.) та «ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.) В.Сімовича – це чи не найповніші граматики української мови, що з'явилися на початку ХХ ст. До речі, вчений на відмінну від вищезазначених авторів термін «фонетика» подає як «звучня».

Автор уклав праці «Практична граMATика української мови» та «ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (далі «ГраMATика української мови») для мовних курсів полонених Австрії та Німеччини. Перше видання граматики вийшло у м. Раштаті (Німеччина). Праця вміщує розділи: «Звуки», «Слова», «Речення» та два додатки: «Додаток до науки про слова», «Додаток до складні». Натомість друге видання праці «ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» побачило світ у м. Ляйпцігу (Німеччина). На жаль, рік видання не вказано, проте з передмови до другого видання припускаємо, що це був 1921 р. Порівнюючи останню граматику з першим виданням, доходимо до висновку, що вони мають аналогічну структуру і складаються з подібних розділів: «Звуки», «Слова», «Речення», а також «Додаток до віршовання». Ці граматики стали настільною книжкою та щоденним порадиником для кожного українця.

Автор навчальних книг поставив за ціль доступно подати *закони української мови* учневі. За словами В.Сімовича, – щоб «прикласти ті закони для життя» [10, с.4], бо тільки опанувавши ці правила, можна їх застосувати у соціокультурному аспекті.

У підручниках В. Сімович спирався на поняттєвий матеріал, що містив **893 лінгвістичні терміни**. Розділ, що описує фонетичні терміни, йменується в обох книжках В. Сімовича «Звуки». У «Практичній граматиці української мови» налічується **98 фонетичних термінів** та **99** – у «Граматиці української мови».

У цьому розділі граматики йдеться, як «повстають» звуки, проілюстровано апарат мовлення або мовний апарат людини. Саме у другому виданні автор уводить, що вищезазначений нами термін «звучня», що відповідає сучасному терміну «фонетика». Загалом у кожній з граматик В. Сімовича зафіксовано терміни, що подають назви *складів*, характеризують *типи звуків* та *наголос*. Зазначимо, що попри фактичний матеріал, ці граматики правильно дидактично побудовані, бо містять ілюстративні схеми, які додатково пояснюють голосівки та шелестівки (за термінологією В.Сімовича – голосні та приголосні).

Наведемо всі фонетичні терміни, які вводить В.Сімович у «Практичній граматиці української мови» та «Граматиці української мови» та оперує ними на початку ХХ ст. При цьому проілюструємо терміни із вказаними сторінками, де перший термін вибрано з першого видання граматики, а наступний термін – з другого: дишниця (продиховий канал) (с.27)/дишниця (продиховий канал) (с.30), письмо (с.28)/–, одчинені голосівки (с.29)/одчинені голосівки (с.31), зубні шелестівки проривні (с.30)/зубні проривні шелестівки (с.34), губні шелестівки проривні (с.30)/губні проривні шелестівки (с.34), заднепіднебінні шелестівки проривні (с.30)/заднепіднебінні проривні шелестівки (с.34), зубні шелестівки протиснені (с.31)/зубні протиснені шелестівки (с.34), проривно-протиснений звук (с.31)/проривно-протиснений звук (с.35), протиснені шелестівки голосові (дзвінки) (с.31)/протиснені шелестівки голосові (дзвінки) (с.34), ротові шелестівки (с.31)/ротові шелестівки (с.35), губні шелестівки притиснені (с.31)/губні протиснені шелестівки (с.34), гугнаві звуки (с.31)/гугнаві звуки (с.35), заднепіднебінні шелестівки протиснені (с.31)/ заднепіднебінні протиснені шелестівки (с.34), горляне, придихове, голосове: г (с.32)/гортанне, придихове, голосове : г (с.35), правопис (с. 33)/правопис (с. 37), фонетичний правопис (с.34)/фонетичний правопис (с.38), звукові й правописні закони (с.35)/звукові і правописні закони (с. 39), –/етимологічний правопис (с.38), –/

середнє «л» (с.45), приставне «і» (с.48)/-, вставне «і» (с.48)/вставне, приставне «і» (с.59), -/м'яке «ц» (с.51), -/українське «і» (с.52), назвучні шелестівки (с.52)/назвучні шелестівки (с.63), подвоєння шелестівок (с.52)/подвоєння шелестівок (с.63), здвоєне назвучне «в» (с.53)/-, -/тверде «і» (с.53), подвійна шелестівка (с.54)/подвоєна шелестівка (с.45), стягнення шелестівок (с.56)/стягнення шелестівок (с.68), приподіблення шелестівок (с.57)/приподібнення шелестівок (с.69), наголошені голосівки (с.60)/наголошені голосівки (с.73), визвучна голосівка (с.76), відпад ненаголошених голосівок (с.61)/відпад ненаголошених голосівок (с.74), -/назвучне «і» (с.61), чужі звуки (с.67)/чужі звуки (с.80), чужі двозвуки (с.71)/чужоземні двозвуки (с.85), чуже «о» (с.73)/-, чуже «ф» (с.73)/-, -/вимова голосівок (с.73), чуже «л» (с.74)/-, чужі подвійні шелестівки (с.74)/чужі подвійні шелестівки (с.88), -/акання (с.80), -/чужі голосівки (с.81), -/чуже «іа» (с.82), -/чуже «іе» (с.83), -/чуже «ію» (с.83), -/чуже «іу» (с.83), -/відчинене «е» (с.84), -/чужі сполуки голосівок аі, еі, уі (с.84), -/чужоземні посередні звуки «Ў», «Ў» (с.84), -/придихове «фт» (с.87), перезвук «і (і)» (с. 135) (зафіксовано у 2 розділі «Слова»)/-[10; 11]. Проаналізовані приклади показують той факт, що вчений посилено працював над удосконаленням фонетичної термінології (губні шелестівки *притиснені*/ губні *протиснені* шелестівки, зубні *шелестівки протиснені*/зубні *протиснені шелестівки* та ін.). Цікаво, що це ті фонетичні терміни, яких не уживають у навчальних книгах інші тогочасні граматики Галичини та Наддніпрянщини.

Іншу групу формують фонетичні терміни, що мають відповідне тотожне тлумачення та оформлення термінів у західно-східноукраїнських авторів підручників, наприклад: звук / звуки (у «Практичній граматиці української мови»/ «Граматиці української мови» В.Сімовича)/звуки, звуки мовні (у «Граматиці руської мови» (1914 р.) С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера)/ звуки (у «Короткій граматиці української мови» (1906 р.) П. Залозного) та ін. До низки цих назв належать фонетичні терміни: *звуки, букви, літери, наголос (рухомий наголос, постійний наголос), склади, м'які самозвуки, тверді самозвуки, шелестівки проривні голосові* та ін.

Фонетичні терміни, що позначають одну і ту ж номінацію під різними термінуваннями: шелестівки (с.26/28, с.5) (у В.Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, О.Курило)/співзвуки (с.6, с.8, с.10) (у В.Коцовського, І.Огоновського, П.Залозного, Г.Шерстюка,)/шелестові тембри, чи шелестівки (с.17) (у С.Тимченка); голосівки голосівки (с.26, с.28; с.5; с.8) (у В.Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, О.Курило)/ самозвуки (с.8; с.10; с.6) (у П.Залозного, Г.Шерстюка, В.Коцовського, І.Огоновського)/ тональні тембри, чи голосівки (с.16) (у С.Тимченка), відчинений склад (с.26) / відчинений склад (с.29), одчинений склад (с.54), склад одчинений (с.47) (у В.Сімовича), отвертий склад (с.8, 9) (у П.Залозного, Г.Шерстюка) в інших граматиках не виявлено цього терміна. Ненаголошені голосівки (с.60) /ненаголошені голосівки (с.73) безнаголосні голосівки (с.73) (у В.Сімовича)– визвучкові безнаголосні голосівки (у С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера) та ін. Таких прикладів є 59.

Фонетичні терміни, вжиті у граматиці В. Сімовича можна покласифікувати з огляду на їхню структуру. *Терміносполуки* або *аналітичні терміни* – це такі поняття, які у своєму складі містять два і більше структурних компоненти. Фонетичні терміни у працях В. Сімовича в ході аналізу поділяємо на однослівні, двослівні та трислівні терміносполуки у відповідному розділі «Звуки», де вони описуються:

1) однослівні фонетичні терміни:

звучня (с. 37), правопис (с. 37), звуки (с. 39), шелестівка (с. 42), голосівка (с. 42), м'ягчення (с. 44), задніпіднебінні (с. 49), ікання (с. 53), приставне «і» (с. 57), вставне «і» (с. 58), двозвук (с. 61), назвучне «і» (с. 61), черговання (с. 61), наголошені (с. 73), визвук (с. 75), перезвучуватись (с. 107). Тут терміном виступає іменник у 8 прикладах, прикметник – 5 прикладів, віддіслівний іменник – 2 приклади, дієслово – 1 приклад. 16 термінів.

2) двослівні фонетичні терміносполуки:

а) прикметник+іменник: *звукові закони* (с. 38), *фонетичний правопис* (с. 38), *правописні закони* (с. 39), *голосові шелестівки* (с. 40), *безголосі шелестівки* (с. 40), *нове м'ягчення* (с. 44), *зубні шелестівки* (с. 44), *плавкі шелестівки* (с. 44), *губні шелестівки* (с. 44), *м'які голосівки* (с. 45), *старі м'ягчення* (с. 49), *шпучі шелестівки* (с. 49), *відчинений склад* (с. 53), *зачинений склад* (с. 53), *одчинений склад* (с. 54), *назвучні шелестівки* (с. 63), *визвучна голосівка* (с. 76), *чужі звуки* (с. 80). 18 термінів.

б) іменник+іменник: *подвоєння шелестівок* (с. 63), *назвук слів* (с. 63), *зустріч шелестівок* (с. 65), *випад шелестівок* (с. 65), *вставка голосівок* (с. 68), *стягнення шелестівок* (с. 68), *приподібнення шелестівок* (с. 69). 7 термінів.

3) трикомпонентні фонетичні терміносполуки:

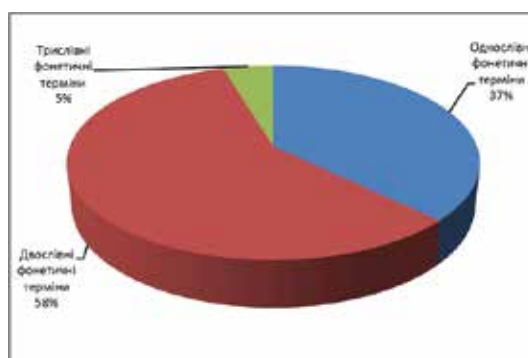
а) прикметник+прикметник+іменник: *великі початкові букви* (с. 344).

б) іменник+іменник+іменник: *зустріч голосівок (роззів)* (с. 72).

З-поміж аналітичних термінів переважають терміни двослівної структури, що належать до формули *прикметник+іменник*, а також значна частка фонетичних термінів є *однослівними*. Двома прикладами представлена структура *трислівних* терміносполук.

Таблиця 1.

Структура фонетичних термінів у граматиці В.Сімовича, %

З таблиці бачимо, що у граматиках В.Сімовича переважають двослівні фонетичні терміни 58%, 37% складають однослівні фонетичні терміни та 5%– трислівні фонетичні терміни.

На наш погляд, позначення В.Сімовичем фонетичних термінів вказує на процес пошуку ним вдалого терміна та показує його прагнення уніфікувати фонетичні терміни. На превеликий жаль, чимало фонетичних термінів вченого не адаптувалися у мові, проте є такі, які у сучасній літературній мові без жодних змін функціонують: *азбука, абетка, буква, звук, наголошений склад, ненаголошений склад, письмо, правопис, мовний апарат*.

Головні висновки. Зважаючи на проведений нами аналіз фонетичних термінів у зіставному та описовому аспектах, вивчаючи «Практичну граматику української мови» та «Граматику української мови», маємо підстави стверджувати про індивідуальну термінотворчість В. Сімовича, його значний внесок у становлення сучасної української фонетичної терміносистеми. Без сумніву, вчений був одним із тих діячів науки, хто представив в українській площині глибокі дослідження у сфері лінгвістичної термінології, зокрема й фонетичної. Згідно із результатами, бачимо, що В. Сімович вживав у «Практичній граматиці української мови» (98 фонетичних термінів), у «Граматиці української мови» (99 фонетичних термінів). Нами виявлено, що у структурі фонетичних термінів, у граматиках вченого, переважають двослівні терміносполуки. Чималий обсяг фонетичних термінів дає підставити стверджувати, що за цими навчальними книжками учневі у повній мірі вдалося б опанувати фонетику української мови. Такий підхід вченого облегує процес навчання учням, і запам'ятовування термінів фонетики виглядає доступним. Пояснення теоретичного матеріалу відбувається із залученням великої кількості прикладів, взятих із літературних джерел.

Перспективи використання результатів дослідження. У перспективі досліджень вбачаємо вивчення термінів граматики, а саме морфології та синтаксису для того, щоб у зіставному аспекті підкреслити роль В.Сімовича у термінотворчому процесі на початку ХХ ст.

Література:

1. Білоус М., Терлак З. Василь Сімович (1880–1944). Життєписно-бібліографічний нарис. Львів: [б.в.], 1995. 178 с.
2. Ковалів П. Василь Сімович. Вінніпег: Просвіта, 1953. 38 с.
3. Когут Т. М. Педагогічна та просвітницька діяльність Василя Сімовича (1880–1944): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпат. нац. у-нт ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
4. Козелко І. Лінгвістична термінологія В.Сімовича в контексті граматик кінця ХІХ– першої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівс. нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2019. 20 с.
5. Москаленко Н. Нарис історії української граматичної термінології, Київ, 1959. С. 62–63.
6. Сімович О. І. Робота Василя Сімовича над унормуванням українського правопису. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. 2008. Вип. 312–313. С. 178–182.
7. Тарновецька Л. Мовознавча спадщина Василя Сімовича і сучасність. *Культура слова: респ. міжвід. зб.* Київ: Наук. думка, 1991. Вип. 41. С. 52–58.
8. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ–початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 24 с.
9. Shevelov G. Vasyl' Simovych and his work. *Ukrainian Linguistics Studies and Articles*. Ottawa: The University of Ottawa Press, 1981. P. 756.

Джерела ілюстративного матеріалу:

10. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1921. 584 с.
11. Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат: Укр. рух, 1918. 367 с.